

Т. О. Гончар, канд. юрид. наук, доц.

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
кафедра кримінального права, кримінального процесу і криміналістики,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ПОКАРАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ЗА КРИМІНАЛЬНИМИ КОДЕКСАМИ УКРАЇНИ ТА ГРУЗІЇ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Шляхом застосування порівняльно-правового методу пізнання визначені особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх за Кримінальними кодексами (далі — КК) України та Грузії.

Ключові слова: неповнолітній, злочин, примусові заходи виховного характеру, кримінальна відповідальність, покарання.

Прийняття якісно “нових” Кримінальних кодексів України та Грузії було обумовлено прийняттям знову створеними незалежними державами Основних законів — Конституцій та необхідністю приведення у відповідність до них (Конституція Грузії від 24 серпня 1995 року, а України від 28 червня 1996 року) положень кримінального законодавства. Як відомо, чинний Кримінальний кодекс України був прийнятий 5 квітня 2001 року та вступив у дію з 1 вересня 2001 року [1, 222]. Чинний Кримінальний кодекс Грузії був прийнятий 22 липня 1999 року, а вступив у дію з 1 червня 2000 року [2, 148].

Науковий інтерес до кримінального законодавства Грузії обумовлений, на наш погляд, низкою причин, до яких слід віднести: 1) соціально-політичну, економічну схожість шляху сучасного розвитку України та Грузії; 2) наявність певних особливостей у законодавстві, що потребують додаткових досліджень, зокрема, схожі положення та розбіжності щодо кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх, які становлять також і практичний інтерес.

Порівняльні таблиці

Схожі положення

За КК України	За КК Грузії
1. Уперше передбачений самостійний розділ XV — “Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх”	1. Уперше передбачений самостійний розділ V — “Кримінальна відповідальність неповнолітніх”.
2. Самостійна система покарань щодо неповнолітніх (ст. 98).	2. Самостійна система покарань щодо неповнолітніх (ст. 40).
3. Примусові заходи виховного характеру можуть призначатися неповнолітнім із звільненням від кримінальної відповідальності (ч. 1 ст. 97) або покарання (ч. 1 ст. 105).	3. Примусові заходи виховного характеру можуть призначатися неповнолітнім із звільненням від кримінальної відповідальності (ст. 90) або покарання (ст. 97).

За КК України	За КК Грузії
4. Передбачені види звільнення від кримінальної відповідальності або покарання із скороченими строками (розділ XV).	4. Передбачені види звільнення від кримінальної відповідальності або покарання із скороченими строками (глава XVII).

Розбіжності

За КК України	За КК Грузії
1. Наявність одного розділу XV, який присвячений особливостям кримінальної відповідальності та покарання неповнолітнім, але не поділяється на глави.	1. Наявність розділу V, який складається із двох глав XVI — “Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх” та глави XVII — “Звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності та покарання”
2. Уперше передбачено самостійний розділ IV — “Особа, яка підлягає кримінальній відповідальності (суб’єкт злочину)”.	2. Такий розділ відсутній.
3. Вік кримінальної відповідальності поділяється на загальний — 16 років та знижений — 14 років (ст. 22).	3. Диференціація віку відсутня, визначений лише загальний вік кримінальної відповідальності — 14 років (ст. 33).
4. Така норма відсутня.	4. Особа, яка не досягла 14-ти років, визнається неосудною (ст. 33).
5. Поняття неповнолітньої особи не визначено.	5. Неповнолітньою вважається особа, якій під час вчинення злочину виповнилося 14, але не виповнилося 18 років (ст. 80).
6. Обмеження волі не передбачено як вид покарання. Назва та розмір деяких видів покарань не співпадає, наприклад, громадські роботи, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.	6. Більш сувора система покарань, наприклад, передбачається такий вид покарання як обмеження волі (ст. 86 ¹).
7. Відрізняються види примусових заходів виховного характеру (ч. 1 ст. 105).	7. Відрізняються види примусових заходів виховного характеру (ст. 91).
8. Звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 104).	8. Такий вид звільнення відсутній.
9. Строки погашення судимості є більш диференційованими та високими (ст. 108).	9. Менш високі та диференційовані строки погашення судимості (ст. 100).

1. При порівняльно-правовому аналізі кримінального законодавства визначених країн, перш за все, впадає в очі *різниця в структурному визначенні норм, які стосуються особливостей кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх.*

2. У Загальній частині КК України, на відміну від КК Грузії, вперше передбачений розділ IV — “Особа, яка підлягає кримінальній відповідальності (суб’єкт злочину)”. Вік кримінальної відповідальності за КК України поділяється на загальний — 16 років (ч. 1 ст. 22 КК) та знижений — 14 років (ч. 2 ст. 22 КК). Законодавець Грузії низив вік, з якого настає кримінальна відповідальність, з 16 років (ст. 12 КК 1960 р.) до 14 років (ст. 33 та ст. 80 КК Грузії). У зв’язку з цим, у *Кримінальному кодексі Грузії відсутня норма, яка передбачає знижений вік кримінальної відповідальності та диференціацію віку з урахуванням тяжкості вчиненого злочину, що,*

на наш погляд, у правозастосовчій діяльності значно ускладнює реалізацію таких важливих принципів кримінального права як індивідуалізація кримінальної відповідальності та покарання.

3. На відміну від КК України, КК Грузії (ст. 33) визнає особу, яка не досягла чотирнадцятирічного віку, неосудною. За кримінальним законодавством України такі особи вважаються такими, що не досягли віку кримінальної відповідальності, та до них можливе застосування примусових заходів виховного характеру (ч. 2 ст. 97 КК України).

4. У КК України не передбачено поняття неповнолітньої особи, бо воно визначене в ч. 1 ст. 32 Цивільного кодексу України [3, 28], в КК Грузії визначено, що неповнолітньою вважається особа, якій під час вчинення злочину виповнилося чотирнадцять, але не виповнилося вісімнадцять років (ст. 80 КК). Відповідно до ст. 81 КК Грузії, заходами кримінального впливу щодо неповнолітніх вважається покарання або примусові заходи виховного характеру. Така норма не міститься в КК України, тому, ми вважаємо, за необхідне визначити в чинному КК види заходів кримінально-правового впливу щодо неповнолітніх, які вчинили злочин, але на першому місці слід передбачити не покарання, а примусові заходи виховного характеру, бо цього потребує міжнародне законодавство [4], головною метою якого є застосування до неповнолітніх перш за все заходів, не пов'язаних із позбавленням волі.

5. У КК України, як і в КК Грузії, *вперше передбачено дві системи покарань. Перша щодо повнолітніх осіб, які вчинили злочин. Друга щодо неповнолітніх.* Система покарань щодо неповнолітніх у кримінальному законодавстві вказаних країн відрізняється. Відповідно до ст. 98 КК України, основними видами покарань, що можуть застосовуватися до неповнолітніх, є:

- 1) штраф;
- 2) громадські роботи;
- 3) виправні роботи;
- 4) арешт;
- 5) позбавлення волі на певний строк.

Як додаткові можуть також застосовуватися такі види покарань, як штраф та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю [1, 224].

Розміри деяких покарань, які застосовуються як до повнолітніх, так і до неповнолітніх, щодо останніх значно скорочені. За положеннями ст. 98 КК України, до неповнолітніх не можуть застосовуватися: конфіскація майна, обмеження волі, довічне позбавлення волі. Не можуть застосовуватися до неповнолітніх і такі види покарань, які призначаються з урахуванням спеціального правового стану суб'єкта, а саме: позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, службові обмеження для військовослужбовців. Якщо перелічені види покарань передбачені відповідною санкцією статті Особливої частини, то суд обирає неповнолітньому покарання з інших, які передбачені в ст. 98 КК України.

Із дев'яти видів покарань, передбачених у ст. 40 КК Грузії, до неповнолітніх можуть застосовуватися наступні сім:

- а) штраф;
- б) позбавлення права займатися діяльністю;
- в) суспільно корисна праця;
- г) виправні роботи;
- д) обмеження свободи;
- е) арешт;
- ж) позбавлення волі на певний строк (ст. 82 КК Грузії) [2, 149].

За КК Грузії до неповнолітніх не можуть бути застосовані наступні види покарань: позбавлення права займати певні посади, обмеження по військовій службі, безстрокове позбавлення волі.

При порівняльному аналізі визначених систем покарань щодо неповнолітніх було встановлено, що *система покарань за КК Грузії є більш суворою*, про що свідчить, по-перше, наявність такого виду покарання як обмеження волі, який за КК України можливо застосовувати тільки до повнолітніх, відповідно до ст. 86¹ КК Грузії цей вид покарання можливо застосувати до неповнолітніх строком до чотирьох років; по-друге, розмір деяких покарань, які передбачені також і в КК України, в КК Грузії вищий, наприклад, суспільно корисна праця за КК Грузії може призначатися неповнолітньому до ста шістдесяти годин (за ч. 1 ст. 100 КК України до ста двадцяти годин); арешт за ст. 87 КК Грузії призначається неповнолітнім на строк від одного до чотирьох місяців (за ст. 101 КК України на строк від п'ятнадцяти до сорока п'яти діб) на відміну від КК України, законодавець Грузії не диференціює вік неповнолітніх, з якого можливо застосування таких видів покарань як: виправні роботи, суспільно корисна праця (громадські роботи), тобто вони застосовуються до неповнолітніх з чотирнадцятирічного віку (за КК України до неповнолітніх у віці від 16 до 18 років); в КК Грузії не диференціюється строк позбавлення волі в залежності від ступеня тяжкості, як це передбачено у ст. 103 КК України; в ст. 82 КК Грузії не визначені види покарань, які можуть бути застосовані щодо неповнолітніх як додаткові.

б. Кримінальне законодавство України та Грузії передбачає можливість звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності та покарання із застосуванням *примусових заходів виховного характеру*. Але назви цих заходів мають певні розходження. Так, відповідно до ч. 1 ст. 105 КК України примусовими заходами виховного характеру є: 1) застереження, яке виявляється в засудженні поведінки неповнолітнього від імені суду та вимоги припинення такої поведінки під загрозою застосування більш суворих заходів; 2) обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього — це новий вид примусових заходів виховного характеру. Згідно з п. 5 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 31 травня 2002 р. № 6 “Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру” [5] під обмеженням дозвілля і встановленням особливих вимог щодо поведінки неповнолітнього слід розуміти: обмеження перебування поза домівкою у певний час доби; заборону відвідувати певні місця; змінювати без згоди органу, який здійснює за ним нагляд, місце проживання, навчання чи роботи; виїжджати в іншу місцевість; вимогу продовжити навчання, пройти курс лікування при хворобливому потягу до спиртного або вживання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів тощо; 3) передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання; 4) покладення на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків. Відповідно до п. 7 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 31 травня 2002 р. № 6 покладання обов'язку відшкодувати заподіяні майнові збитки як примусовий захід виховного характеру може застосовуватися лише до неповнолітнього, який досяг 15 років і має власне майно, кошти або заробіток; 5) направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків для його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років. Тобто, правова природа визначених примусових заходів виховного характеру не передбачена в КК України, а розкривається в Постанові Пленуму Верховного Суду України від 31 травня 2002 р. № 6 “Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру”.

Примусовими заходами виховного характеру за ст. 91 КК Грузії є: а) застереження, яке проявляється у роз'ясненні неповнолітньому наслідків шкоди, яка була заподіяна його діянням та наслідків повторного вчинення злочину (ст. 92); б) передача під нагляд означає покладення на батьків або осіб, які їх замінюють, або на

спеціалізований державний орган обов'язку по вихованню неповнолітнього та контролю за його поведінкою (ст. 93); в) покладання на неповнолітнього, який спричинив шкоду, обов'язку відшкодувати збитки. При цьому суд враховує майновий стан неповнолітнього та його трудові навички (ст. 93); г) обмеження поведінки виражається у забороні: відвідувати певні місця; залишати житло протягом певного часу, направлятися куди-небудь без дозволу спеціалізованого державного органу, використовувати певні форми дозвілля (ч. 1 ст. 95); д) поміщення до спеціальної виховної або лікувально-виховної установи (ст. 96).

Головні розбіжності, які стосуються видів примусових заходів виховного характеру, полягають у наступному: по-перше, в ст. 94 КК Грузії не визначений вік неповнолітнього, на якого суд може покласти обов'язок відшкодувати заподіяні ним збитки; по-друге, в ч. 1 ст. 96 КК Грузії визначено, що строк, на який неповнолітній може бути поміщений до спеціальної виховної або лікувально-виховної установи, не повинен перевищувати строк, який передбачений КК за вчинений злочин, наприклад, за КК України цей строк не може перевищувати три роки незалежно від тяжкості вчиненого злочину; по-третє правова природа примусових заходів виховного характеру, як було вказано, безпосередньо визначена в КК Грузії (ст. ст. 92-96), що є більш послідовним.

7. У КК України загальні види звільнення передбачені законодавцем в розділі IX, а види звільнення від покарання в розділі XII. Загальні види звільнення від кримінальної відповідальності та від покарання визначені у розділі IV КК Грузії — “Звільнення від кримінальної відповідальності та покарання”, який поділяється на главу про звільнення від кримінальної відповідальності (ст. ст. 68-71) та главу про звільнення від покарання (ст. ст. 72-76). У ст. 99 КК Грузії передбачені особливості звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності та покарання у зв'язку із закінченням строків давності, передбачених у ст. 71 та ст. 76, які для неповнолітніх скорочені вдвічі та складають, наприклад, при звільненні від кримінальної відповідальності, один, три, п'ять років тощо. При порівняльному аналізі кримінального законодавства визначених країн слід відзначити, що строки давності щодо неповнолітніх у КК Грузії є більш скороченими; по-друге, неповнолітній може бути звільнений умовно достроково від покарання після відбуття (1/3; 1/2; 2/3) строку покарання, які збігаються із строками, визначеним у ст. 107 КК України. Особливістю звільнення неповнолітніх від покарання за КК України є наявність такого виду як звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 104).

8. При порівняльно-правовому аналізі строків погашення судимості щодо неповнолітніх, слід відзначити, що у КК України ці строки є більш диференційованими та високими, наприклад, у п. 4 ст. 108 КК України визначено, якщо неповнолітній вчинив особливо тяжкий злочин, він вважається таким, що не має судимість, якщо протягом п'яти років з дня відбуття покарання він не вчинить нового злочину, відповідно до п. 6 ст. 100 КК Грузії, цей строк складає три роки. В ч. 3 ст. 108 КК України, на відміну від КК Грузії, визначена особливість зняття судимості щодо неповнолітніх.

Отже, в чинному кримінальному законодавстві України та Грузії вперше передбачено розділи (глави) щодо особливостей кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх, це обумовлено прийняттям на Міжпарламентській Асамблеї країн-учасниць СНД від 17 лютого 1996 року Модельного Кримінального кодексу СНД, у якому вперше передбачений розділ V, який складається із трьох глав, присвячених особливостям кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх [6].

Література

1. Уголовный кодекс Украины: Научно-практический комментарий / Отв. ред. Е. Л. Стрельцов. — Х.: Одиссей, 2005. — 864 с.

2. Уголовный кодекс Грузии / Науч. ред. З. К. Бигвава. — СПб.: Изд-во Юридический центр Пресс, 2002. — 409 с.

3. Гражданський кодекс України. — Х.: Одиссей, 2005. — 400 с.

4. Конвенція про права дитини від 1989 р. // Internet: www.rada.gov.ua

5. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 травня 2002 р. № 6 “Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру” // Internet: www.rada.gov.ua

6. Модельный Уголовный кодекс государств СНГ, принятый на Межпарламентской Ассамблее государств-участниц СНГ от 17 февраля 1996 года // Internet: www.iacis.ru/docs.ru.html

Т. А. Гончар

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова,
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики,
Французский бульвар 24/26, Одесса, 65058, Украина

ОСОБЕННОСТИ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ И НАКАЗАНИЯ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ ПО УГОЛОВНЫМ КОДЕКСАМ УКРАИНЫ И ГРУЗИИ: СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ

РЕЗЮМЕ

Впервые проведен сравнительно-правовой анализ особенностей уголовной ответственности и наказания несовершеннолетних по уголовному законодательству Украины и Грузии. Сделан вывод о том, что появление самостоятельного раздела (глав), посвященных особенностям уголовной ответственности и наказания несовершеннолетних, в уголовном законодательстве Украины и Грузии, обусловлено схожестью социально-политических, экономических интересов, что не могло не отразиться на законодательстве, в том числе и уголовном.

Ключевые слова: несовершеннолетний, преступление, принудительные меры воспитательного характера, уголовная ответственность, наказание.

Колонтитул:

Т. О. Гончар

Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх за Кримінальними кодексами України та Грузії: порівняльно-правовий аналіз